

революционное изменение действительности, несмотря на свой разрушительный характер, имеет в своей основе творческую составляющую, формирующую как особый тип человека, так и соответствующую его потребностям культурную среду. Таким образом, моделирование цивилизационных перспектив любой страны становится невозможным без постижения сущности самого социокультурного процесса развития, который основывается на традициях, национальной идентичности, принципах хозяйственной культуры и специфическом взаимодействии движущих сил социального развития.

Ключевые слова: социальные изменения, революция, локальные конфликты, социокультурное пространство, социум, цивилизация, мораль, трансформация войны.

B. Nosach

REVOLUTIONARY TRANSFORMATIONS OF REALITY: FROM LOCAL CONFLICTS TO UNIFIED SOCIOCULTURAL SPACE

Introduction. We can state that changes in human social life today are increasingly accelerating, so every country is facing the objective challenges of the globalization era. In such a situation, the process of finding out the sources, resources and methods of social transformations allowing to form safe measurements of improving the life of a planetary person in the XXI c. Taking into consideration mentioned above the relevance of the research topic is indisputable. **The aim and the tasks.** Socio-philosophical concepts of social change make it possible to study deep economic processes, to reveal the adequacy of its formulated structures to modern economic realities, to provide an epistemological interpretation and the possibility of predicting the transformation processes of the entire world community, and such questions today remain actual for research, therefore, this article is an attempt to analyze the revolutionary transformations of reality from the constantly present local conflicts to the formation of a single socio-cultural space. **Research results.** The research aim, along with attempts to identify the characteristics of the new way of life of the world community, find the following conditions: firstly, there is a need to resolve the historical and philosophical issue of harmonization of modern world and national trends of social conflicts with the previous ones in order to represent the scale and specific weight of each direction; secondly, it is stated that the revolutionary transformation of reality, like any human activity, is determined by cultural factors, it is determined by the ability and productivity of the efforts of the subject of social change; thirdly, revolutionary changes, despite the possibility of devastating destruction, are still creative in nature, and also contribute to the formation of a special type of personality and the cultural environment corresponding to his needs; forth: modeling the civilizational prospects of a country becomes impossible without studying the essence of the socio-cultural process of its people, based on traditions, national identity, principles of economic culture and a specific combination of driving forces of social conflict. **Discussion.** The first ideas on the problems of revolutionary changes and conflicts belong to such ancient philosophers as Plato, Aristotle, Seneca, as well as Renaissance thinkers as N. Machiavelli, T. More and Western European Philosophers T. Hobbes, J. Locke, J.-J. Rousseau and others. A special role within the context belongs to the Utopian Socialists H. de Saint-Simon, C. Fourier and R. Owen. The nature of revolutionary methods of social change is investigated by us on the example of both classical works (M. Bakunin, E. Durkheim, K. Kautskiy, O. Comte, K. Marx, V. Pareto, P. J. Proudhon, P. Sorokin, A. Tocqueville), and the works of modern researchers (E. Giddens, T. Parsons, J. Habermas, P. Shtompka). In domestic scientific research, the ideas regarding the interpretation of the concepts of social transformations are widely presented in the works of V. Andrushchenko, E. Gerasimova, L. Drotianko, B. Krymsky, M. Ozhevan, M. Popovich, V. Shevchenko and many others. **Conclusion.** Taking into account the equality of all people before the future, we can assert that the differences between people are manifested not in the sphere of limiting activities, but in the sphere of stratification of folk culture, expressed by the idea of "nation". The rise of Ukrainian thought to the level of understanding the world through the ideas of ethnocentrism confirms the modern procedure for recognizing the specifics of culture and the world role of different nations.

Keywords: social changes, revolution, local conflict, sociocultural space, society, civilization, morality, transformation of war.

УДК 17.024.1:340.122:34.03:340.111.5

Г. М. Парусова

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ

Інститут економіко-правових досліджень Національної Академії наук України

Анотація. У статті проводиться філософсько-правове дослідження принципу добросовісності, яке актуалізується особливою роллю оціночних категорій у цивільному праві. Показано, що зміст терміну «добросовісність» є предметом дискусії серед філософів права та юристів, як практиків, так і науковців. Наголошується на тому, що якщо добросовісність береться поза правового регулювання суспільних відносин, то вона залишається лише формальним принципом, абстракцією, яка може навіть служити інструментом для зловживань. Зроблено висновок, що «добросовісність» має статус не тільки морально-етичної, але й цивільно-правової категорії. Розуміння ж особливостей дії принципу добросовісності в культурі філософсько-правового та етичного мислення сприяє розвитку всієї системи позитивного права.

Ключові слова: філософія права, історія філософії, право як наукова дисципліна, принцип добросовісності, цивільне право, культура правових відносин.

Вступ

Сьогодні Україна з її прагненням вибудувати правову систему, яка б відповідала історичним викликам сучасності, вимагає ґрунтовних досліджень у сфері філософії права. Адже кожна людина є учасником правовідносин, реалізує права, виконує обов'язки згідно з правилами та нормами поведінки, що у своїй сукупності складають систему позитивного права. Проте часто у законодавстві можна зустріти поняття та категорії, які не є суто правовими. Так, згідно з Цивільним кодексом України, особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд, додержуючись при цьому моральних засад суспільства, загальних принципів цивільного

законодавства, якими, зокрема, є справедливість, добросовісність та розумність. Законодавець не розкриває сутності зазначених категорій, залишаючи тим самим місце для моралі, як більш глибокого регулятора суспільних відносин. Звідси – набуває значущості питання про необхідність втілення природного права у позитивному та включення у зміст останнього моральних аспектів, орієнтуючись на цінності свободи і гідного життя. Наслідком подібних міркувань, що мали місце в історії філософсько-правової думки, постає сучасне завдання – побудови всієї системи цивільного права, заснованої на моральних принципах поведінки учасників правовідносин. Отже, актуальність

філософсько-правового дослідження принципу добросовісності впливає з особливої ролі та значущості оціночних категорій у цивільному праві, що стає поштовхом для розвитку всієї системи позитивного права.

Метою дослідження є обґрунтування та розкриття особливостей дії принципу добросовісності в культурі філософсько-правового та етичного мислення, а також в історії становлення правових відносин. У практичному аспекті мета вимагає вирішення наступного завдання – визначення духовно-етичних підстав ефективної взаємодії моралі і права.

Методологія дослідження

Теоретико-методологічним підґрунтям даного дослідження є настанови герменевтики та «постнекласичної методології», яка націлює на врахування у розумінні суспільних процесів на аксіологічний вимір буття. Використовуються також методологічні принципи історизму, діалектики, системного аналізу.

Результати

Аналіз проблеми філософсько-правового розуміння принципу добросовісності вимагає визначення сутності даного принципу та з'ясування його значення у правовідносинах. Не дивлячись на давню історію осмислення проблеми взаємозв'язку моралі і права, розуміння моральнісних принципів, зокрема добросовісності, й на сьогодні в цих питаннях немає єдності серед юристів-практиків та науковців із філософії права. Визначення навіть терміну «добросовісність» інтерпретується по-різному, є предметом дискусій. Отже, у викладенні власної позиції варто залучити до міркувань певні концептуалізації означеної проблеми, як мислителями минулого, так і сучасними науковцями.

Насамперед, зазначимо, що становлення добросовісності як правового поняття пов'язується з римським правом. Ця традиція актуалізується нині особливо, адже спостерігається тенденція впровадження римсько-правової концепції добросовісності у сучасні системи права, а отже, є доцільним, з'ясувати первісне призначення зазначеної концепції та звернутися до історичних витоків європейської правової культури, зокрема, до спадщини римського права.

З'ясувати справжнє історичне призначення римсько-правової концепції добросовісності, виявити її доцільність щодо сучасної правової реальності можна лише через дихотомію добра і зла в їхній історичній ретроспективі, тому, як показує І. М. Шаркова, система понять, яка розкриває сутність зазначеної морально-правової концепції, має бути історично достовірною та у певний спосіб відбивати соціальну структуру тогочасного суспільства (Шаркова, 2008-2009). Первісне суспільство не знало диференціації добра і зла. Ця принципова морально-етична дилема окреслюється на певному етапі соціального розподілу суспільства, з виникненням протистояння індивідуальних і суспільних інтересів. Спочатку добро асоціювалося з певним видом продуктивної діяльності. Добро пов'язується з «доблестю» у

значенні хоробрості, сили, міцності. Згодом, із виникненням й утвердженням інституту приватної власності, поняття добра набуває вже соціально-економічного змісту і все частіше розуміється як сукупність нажитого майна. Звертається увага на те, що предикат «добрий» у лексиконі багатьох культур має значення «душевної простоти», що певною мірою свідчить про звичаєвий характер морально-правової оцінки самого феномена добра. (Наприклад, *bonne foi* (фр.) розуміється як добросовісність і простодушна поведінка).

Історія культури Стародавнього Риму розвивається спільним для всього людства шляхом диференціації моралі і права. Так, найдавнішими загальними поняттями римської правової культури виступають поняття Віри (*Fides*) та Звичаю (*Mos*), які на початку історії Риму перебували під подвійним захистом – релігійним і правовим. Згодом у Стародавньому Римі виникає культурно-етнічна неоднорідність і пов'язана з нею розбіжність моральних імперативів. За таких умов формується загальна морально-правова категорія Добра (*Bona*), яка разом зі Справедливістю (*Aequitas*) виступає у якості найвищої мети Права (*Jus est ars boni et aequi* – право є мистецтвом добра і справедливості). Однак загальна тенденція розвитку римського права полягала у поступовому звільненні його від етнічної екзотичності і набутті ним рис наднаціональних, універсальних для всіх народів. За таких умов виникає потреба у зверненні до поняття добра в його загальнолюдському значенні як найвищого імперативу.

Такою універсальною морально-правовою категорією виступає поняття добросовісності (*bona fides*), що трактується буквально як «добра віра», а у романістиці – як «власна чесність і довіра до чужої чесності, вірність даному слову, моральний обов'язок усіх людей виконувати свої зобов'язання, у чому б вони не полягали» (Бартошек, 1989: 131). Сьогодні добросовісність набула значення однієї із засад приватного права європейських країн і права міжнародних комерційних договорів. Ця категорія визнана правовими системами більшості держав світу, в тому числі й України, де вона закріплена у Цивільному кодексі України як одна із засад цивільного законодавства.

У доктринах західної традиції права в оцінках змістовного наповнення поняття «добросовісності» переважає розширене морально-етичне його тлумачення. Усі спроби доктринального з'ясування сенсу даного поняття в правовій доктрині Європи у більшості випадків зводяться до вказівки на синоніми, тобто зазначається, що добросовісність – це вірність наданим обіцянкам, сумлінний – це той, хто веде себе чесно і щиро. Якщо зважити на конкретні концептуальні підходи до визначення змісту поняття добросовісність у західній правовій доктрині (див. Бакалінська, 2012), то є певні перетини й розбіжності, що свідчать про особливості соціокультурних традицій. Так, у німецькому праві для позначення добросовісності використовується вираз «*Treu und Glauben*» – вірність і довіра, де «*Treue*» – вірність, лояльність, достовірність, надійність, а «*Glaube*» – усвідомлення довіри та впевненості. У Швейцарії

принцип добросовісності тотожний принципу неприпустимості зловживання правом, у судовій практиці Італії добросовісність визначається як «відкритість, належна чесність і почуття соціальної солідарності», в Уніфікованому торговому кодексі США добросовісність – фактична чесність у поведінці або угоді. Англійська ж правова система не визнає необхідності дотримання принципу добросовісності в цивільному обігу, більше того, опирається його запровадженню у британському праві, пояснюючи це тим, що принцип добросовісності подразнює британське право і що за сучасних умов моральної плюралізації та соціальної фрагментації «bona fides» не може відігравати роль зв'язку договірного права з моральністю суспільства (Тюбнер, 2013: 1).

Натомість на необхідності дотримання принципу добросовісності при тлумаченні норм права звертає увагу Європейський суд із прав людини, вказуючи, що змістовне, а не формальне тлумачення правової норми є одним із елементів права на справедливий розгляд справи судом.

Отже, у науковій думці визнається існування принаймні двох підходів до визначення добросовісності, в яких переважає або об'єктивна, або суб'єктивна сторона при тлумаченні принципу, що розглядається. Факт закріплення добросовісності як основної засади цивільного законодавства в Цивільному кодексі України дає можливість розглядати її в об'єктивному значенні. Більшість науковців схильні вважати, що у суб'єктивному значенні добросовісність характеризує суб'єкта цивільних відносин та може розглядатися як процес усвідомлення суб'єктом власної сумлінності та чесності при здійсненні ним прав і виконанні обов'язків, співставленні своїх дій з певними моральними критеріями, що існують у даному суспільстві, ставленні до чужих інтересів, як до своїх власних.

З проведеного аналізу випливає, що розуміння добросовісності як цивільно-правової категорії, незалежно від наявності її нормативного визначення у позитивному праві, потребує з'ясування її сутності і як морально-етичної категорії. Запровадження у правовій доктрині норм, що містять найвищий рівень абстракції, ініційовано, перш за все, філософами, які обґрунтовували перевагу концепції природного права над позитивним, адже навіть найбільш досконале цивільне законодавство не може врахувати всю багатоманітність відносин, що підлягають врегулюванню.

Питання дослідження сутності добросовісності пов'язане із питанням співвідношення моралі і права. Через призму останнього, важливо, на мою думку, з'ясувати роль добросовісності у національному цивільному законодавстві. Адже у сучасному світі мораль і право утверджуються не тільки як регулятори поведінки окремих осіб, а й як основні детермінанти всього суспільного розвитку (Хрімлі, 2007). Звідси, на думку дослідниці, взаємозв'язок і взаємопроникнення згаданих феноменів визначаються призначенням (встановлення і підтримка рівноваги, стабільності і порядку в соціумі), функцією (соціального компромісу, пов'язаного із створенням еталону, зразка поведінки) і спільним ціннісним потенціалом (справедливість) зазначених феноменів, що постають як універсальні

критерії оцінки поведінки особи в різних сферах соціальної діяльності. Водночас симбіоз моралі й права по-різному виявляє себе у різних сферах правового життя суспільства: морально-правові принципи покликані забезпечити взаємозв'язок і взаємопроникнення права і моралі, сприяти усуненню прогалин у нормативному регулюванні суспільних відносин; вони слугують орієнтиром правотворчої діяльності й правозастосування, забезпечують нормальний розвиток та функціонування цивільно-правової системи (Кондратюк, 2006).

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується прагненням законодавчої та судової влади закріпити і забезпечити ефективну взаємодію моралі і права. У продовження багатовікової традиції добросовісність як основна засада знайшла своє законодавче закріплення у статті 3 Цивільного кодексу України. Термін «засада» ототожнюється з «принципом», адже лат. *principium* означає «основне, вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеології, засада». У філософії поняття «принцип» – це фундаментальне положення, первісне начало, найсуттєвіша основа певної концепції, теорії. Отже, факт закріплення добросовісності як основної засади цивільного законодавства допомагає зняти або пом'якшити недоліки абстрактної і формальної природи права, наблизити його до ідеалів справедливості, рівності, свободи й гуманізму. Добросовісність як принцип гарантує стабільність цивільних відносин, адже є тим орієнтиром права, що дозволяє коригувати відхилення, які викликані використанням юридичних правил у тих випадках, коли існує порушення духу права при відповідності його букві.

Незважаючи на те, що Цивільний кодекс України не сформулював визначення принципу добросовісності, його зміст розкривається у судовій практиці та в контексті концепції реалізації і здійснення цивільних прав, відповідно до якої особа здійснює свої цивільні права вільно та на власний розсуд; якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною, якщо інше не встановлено судом. Із цих положень випливає закріплена законодавцем презумпція добросовісної поведінки особи, що є, свого роду, проявом довіри законодавця до учасників цивільно-правових відносин. Добросовісна поведінка презюмується, а разом з нею утверджується і віра в добро, яка має служити орієнтиром належної поведінки для учасників цивільних правовідносин. Разом із цим, з метою недопущення зловживання, статтею 13 Цивільного кодексу України визначено межі реалізації та здійснення цивільних прав, згідно з якою особа, зокрема, зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб; не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах; при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Можливість застосування принципу добросовісності для регулювання цивільних відносин, які не є врегульованими актами цивільного законодавства або договором, дає змогу

вільно використовувати добросовісність в якості регулятора правових відносин та усувати прогалини у праві. Отже, добросовісність в об'єктивному розумінні є основною засадою цивільного права, вихідним положенням, яке служить фундаментом для побудови цивільного права, визначає зміст права, доповнює та коригує його, свідчить про тісний взаємозв'язок моралі і права, а, отже, про наближення права до ідеалів справедливості та гуманізму, гарантує стабільність цивільних відносин і орієнтує учасників на добросовісну поведінку.

Разом із цим, незважаючи на численні спроби визначити в науці та законодавстві зміст добросовісності та орієнтири добросовісної поведінки, добросовісність є тим явищем, яке неможливо на практиці зрозуміти суто розумом. Саме на це звертає увагу П. Д. Юркевич, коли зазначає, що розум усвідомлює моральні дії, порівнює їх, узагальнює, виводить загальні моральні закони, правила, приписи та ідеї, проте людині властиві не вони, а «потяги до моральної діяльності», а якщо так (а в цьому важко не погодитись з філософом), то розум може давати установку для дії лише тоді, коли людина є духовною особистістю (див. Юркевич, 1990: 95-102). Звідси випливає, що добросовісність і є тим явищем, яке відкривається лише тій людині, яка не лише слухає, а й чує голос своєї совісті, що добросовісність – феномен, який орієнтує людей на морально зразкову поведінку задля встановлення, підтримання рівноваги, стабільності і порядку у суспільстві. Перефразовуючи знаменитий вислів Рубліуса Цельса «*Jus est ars boni et aequi*» («Право є мистецтвом добра і справедливості»), можна вважати, що добросовісність через призму права служить добру та справедливості.

Обговорення

Проблема філософсько-правового та етичного розуміння принципу добросовісності була і є однією з актуальних, до якої звертались мислителі, починаючи з античних часів і аж до сьогодення. Пильна увага до цієї проблеми зумовлена, в першу чергу, зв'язком її із суто практичними питаннями соціально-правового облаштування суспільства, з формуванням правової культури громадян як передумови існування інституту права, з вирішенням проблеми співвідношення права та моралі. Звідси – залишаються актуальними історико-філософські розвідки стосовно учень Платона, І. Канта, Г. Гегеля та ін. Виокремлення позицій щодо досліджуваної проблематики філософів-класиків має утримуватись у свідомості сучасників як завжди значуща настанова на розв'язання й нинішніх етико-правових проблем. Так, варто орієнтуватись на розуміння Платоном справедливості як добротності і мудрості, а несправедливості – як нищотності і невігластва (Платон, 2017: 35); на ідею І. Канта, який через «обов'язок» з'ясував зміст поняття «добро», яке визначав як відповідність волевияву або вчинку людини апріорному моральному закону, тобто тому, що відповідає належному; на тлумачення Г. Гегелем совісті як внутрішнього визначення добра, яке є істиною особливої волі тощо. Всі ці вчення у певний спосіб впливають і на сучасну концептуалізацію теми розуміння сутності та специфіки дії в суспільному бутті оціночних категорій, зокрема добросовісності.

Відповідно до своїх наукових інтересів, сучасні вчені звертають увагу на різноманітні аспекти досліджуваної проблеми. Так, мають місце спроби визначити зміст засадничої для розуміння принципу добросовісності категорії «совість». В цьому відношенні має значення дослідження А. Мілтса, який визначає совість як найбільш таємниче явище моралі, в якому діє наступна закономірність: «Чим складніший внутрішній світ особистості, чим багатоманітніші відносини людини з навколишнім світом, тим сильніша потреба врівноважити свій духовний світ і бути автономною особистістю. І людина починає сама вершити над собою суд, віддавати собі похвалу, оцінювати вчинки, давати поради, наводити порядок у внутрішньому «господарстві», виховувати себе. І вона переконається, що там, усередині, є якась могутня і таємнича сила, що є сама собі законом – є совість. <...> Совість – це внутрішній монолог, хоча частіше відбувається діалог, і, навіть, багатоголоса дискусія. Не дозволяючи заснути духу, у людині сперечаються вічний опонент із постійним захисником. Постійний суддя у людині бачить, чує і відчуває те, що приховане від суспільної думки, – суперечність між переконаннями, думками, мотивами і безпосередньою діяльністю. Совість – дзеркало, відбиваюче, у якій мірі у людській свідомості закріпилися добро, чесність, відповідальність» (Мілтс, 1990: 274-275).

Власне, у праві моральна природа добросовісності розглядається крізь призму етичних стандартів – таких як: чесність; відсутність суперечності між тим, що людина думає, й тим, що вона говорить: як прагнення виконати справу найкращим чином (Перетерський, 1959: 152); як певна доброзичливість, елемент довіри, впевненість у тому, що моральні засади поведінки беруться до уваги, що кожен враховує їх у своїй поведінці (Новицький, 1916: 56). Зважаючи на теоретичні розробки поняття добросовісності (*bona fides*), що трактується буквально як «добра віра», а розширено – як власна чесність та довіра до чужої чесності, вірність даному слову, моральний обов'язок виконувати свої зобов'язання тощо, в юридичній практиці приймається добросовісність як певний стандарт поведінки, який характеризується чесністю, відкритістю і повагою щодо інтересів іншої сторони.

Важливим в аспекті реалізації добросовісності є наявність у особи таких моральних якостей, як правдивість та чесність, які є основою формування довірливих відносин. Передумовою ж добросовісної поведінки служить вірне розуміння істини учасниками відносин та їхнє вміння об'єктивно оцінювати реальність і, навпаки, морально-деструктивними факторами реалізації принципу добросовісності та формування довірливих відносин є нечесність, неправдивість, які зумовлені брехнею, обманом, неправдою. Звідси – питання істини та брехні, правди і неправди, омани та обману мають також значення при дослідженні принципу добросовісності й відтворюються у сучасному науковому дискурсі.

В цьому відношенні варто звернути увагу на працю О. В. Левицької, в якій досліджується правова природа істини на підставі порівняння істини та хибі як основних характеристик відношення пізнавального образу або логічного знання до об'єкта та

визначається хибя як протилежність істині (Левицька, 2016). Досліджуючи поняття брехні, А. Чахоян робить висновок, що брехня – це свідоме викривлення істини, усвідомлений продукт мовної діяльності суб'єкта з метою введення співрозмовника в оману. Обман авторка визначає як напівправду, яка провокує співрозмовника на помилкові висновки із достовірних фактів, а неправду – як висловлювання, що засноване на ширій помилковості особи, яка її повідомляє або на неповному знанні про те, що вона повідомляє (Чахоян, 2015). Отже, припускається, що таке визначення свідчить про тісний зв'язок брехні і того, як люди усвідомлюють себе, свої брехливі уявлення та вчинки.

Найширше за логічним змістом визначення брехні дається А. Гусейновим, який визначає брехню як стан свідомості (Гусейнов, 1989). Для П. Екмана брехня – це свідоме спотворення знаної істини, а неправда існує у двох різновидах: як еквівалент омани, коли людина сама не знає і не усвідомлює, що повідомляє помилкове твердження (подібне висловлювання не можна вважати брехнею, так як воно висловлюється на неусвідомленому рівні, не має будь-яких мотивів, що не переслідує будь-які цілі), і як наслідок обмеженості знання. Замовчування ж правди вважається у цій концепції одним із видів брехні. П. Екман звертає увагу й на те, що поняття «неправда» є близьким за значенням до поняття «омана», тому що в обох випадках ідеться про неповне знання, яким володіє людина в даній ситуації. Відмінності даних понять полягають у тому, що поняття «омана» характеризує внутрішню позицію людини, а поняття «неправда» більшою мірою відображає феномен комунікативного процесу, тобто феномен безпосередньої передачі інформації співрозмовнику, в якій сам інформатор помиляється (Екман, 1994: 20). Отже, обман – це напівправда, що провокує людину робити помилкові висновки з достовірних фактів. При викладенні інформації відбувається перенесення першорядних акцентів на другорядні. Інформатор намагається прогнозувати поведінку співрозмовника. Він припускає, яким фактам більшою мірою повірить співрозмовник, і, відповідно за цим прогнозом, будує своє повідомлення, що лише частково відповідає істині (Екман, 1994: 21).

З огляду на зазначене, стає зрозумілим, чому добросовісність, якщо йдеться про правову реальність, розкривають через етичні категорії та стандарти, адже такі морально-деструктивні феномени як брехня, обман та неправда підривають підвалини довіри та перешкоджають виконанню добросовісності своєї функції служіння моралі та праву.

Висновки

Закріплення принципу добросовісності у правовій системі України потребує його змістовної реалізації у якості основної засади цивільного законодавства, що, по-перше, свідчить про втілення природного права у позитивне та, по-друге, про орієнтацію на ефективну взаємодію у правовідносинах моралі і права. Дієвість принципу добросовісності у цивільному праві гарантує стабільність цивільних відносин та є презумпцією добросовісної поведінки громадян. Зневаження принципу добросовісності у системі правових відносин має негативні наслідки, адже, з одного боку, веде до

вилучення з правових відносин етичних підстав міжособистісної та соціальної комунікації, тим самим загострює проблему реалізації суспільних ідеалів гуманізму, справедливості, свободи, гідного життя, а, з другого боку, добросовісність, що береться поза правового регулювання суспільних відносин, залишається лише формальним принципом, може навіть служити інструментом виправдання та прикриття численних зловживань як зі сторони учасників правовідносин, так і тих, хто оцінює їхні дії.

Як правова категорія «добросовісність» служить фундаментом для побудови цивільного права, визначає зміст права, доповнює та коригує його; служить інструментом для посилення аргументації у правозастосовчій практиці та, зокрема, при обґрунтуванні судового рішення; виступає однією із гарантій реалізації права на справедливий розгляд справи судом; є регулятором правових відносин та усуває прогалини у праві. У якості етичної категорії «добросовісність» представляє собою узагальнену стійку характеристику людини, її способу життя, вчинків; якість, що характеризує готовність і здатність особистості свідомо і неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості; процес усвідомлення суб'єктом власної сумлінності та чесності при здійсненні ним прав і виконанні обов'язків.

Список літератури

1. Бакалінська О. О. Концептуальні підходи до визначення змісту поняття добросовісність в західній правовій доктрині [Електронний ресурс] / О. О. Бакалінська // Часопис Київського університету права. – № 2. – К., 2012. – С. 150-154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2012_2_36.
2. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения) / М. Бартошек; [пер. с чешск.]. – М.: Юридическая литература, 1989. – 448 с.
3. Гусейнов А. А. Ложь как состояние сознания / А. А. Гусейнов // Вопросы философии. – № 11. – 1989. – С. 64-76.
4. Экман П. Нужна ли хорошая память, чтобы врать? / П. Экман // Семья и школа. – № 1. – 1994. – С. 20-21.
5. Кондратюк Д. Л. Нравственно-правовые принципы в гражданском праве России: на примере справедливости, гуманизма, разумности и добросовестности: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Д. Л. Кондратюк; [Московская академия экономики и права]. – М., 2006. – 24 с.
6. Левицька О. В. Правова природа істини [Електронний ресурс] / О. В. Левицька. – 2016. – [Навчально-науковий інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка»]. – Режим доступу: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnuipurn_2016_850_36.pdf.
7. Милтс А. А. Совесть / А. А. Милтс // Этическая мысль: Научно-публицистические чтения; [редкол.: А. А. Гусейнов и др.]. – М.: Политиздат, 1990. – С. 274-283.
8. Новицкий И. Б. Принцип доброй совести в проекте обязательственного права / И. Б. Новицкий // Вестник гражданского права. – № 6. – 1916. – С. 48-79.
9. Перетерский И. С. Толкование международных договоров / И. В. Перетерский. – М.: Госюриздат, 1959. – 172 с.
10. Платон. Держава / Платон; [пер. з давньогр. Дз. Коваль]. – К.: Орієнтир, 2017. – 336 с.
11. Тюбнер Г. Правові подразники: принцип добросовісності у британському праві, або Як уніфікація права призводить до нової дивергенції [Електронний ресурс] / Г. Тюбнер // Порівняльне правознавство. – № 1-2. – 2013. – С. 77-101. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/popr_2013_1-2_7.
12. Хрімлі І. О. Мораль та право як регулятори відносин у сучасному українському соціумі: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / І. О. Хрімлі; [Донецький національний ун-т]. – Донецьк, 2007. – 18 с.

13. Чахоян А. С. Понятие лжи: дифференциальная диагностика [Электронна публікація] / А. С. Чахоян. – 2015. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-lzhi-differentsialnaya-diagnostika>.

14. Шаркова І. М. Методологічні проблеми дослідження добросовісності (bona fides) у римському праві [Електронний ресурс] / І. М. Шаркова // Проблеми філософії права. – Том VI-VII. – 2008-2009. – Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13702/24-Sharkova.pdf?sequence=1>.

15. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич. – Москва: Изд-во «Правда», 1990. – 672 с.

References

1. Bakalinskaya, O. (2012). Konceptual'ni pidhodi do viznachennya zmistu ponyattya dobrosovisnist' v zahidnij pravovij doktrini [Conceptual approaches to defining the meaning of the concept of good faith in Western legal doctrine]. *Chasopis Kiivs'kogo universitetu prava, Journal of Kyiv University of Law*. 2: 150-154. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_36 [in Ukrainian].

2. Bartoshek, M. (1989). Rimskoe pravo: (Ponyatiya, terminy, opredeleniya) [Roman law: (Concepts, terms, definitions)]. Moscow: Yuridicheskaya literatura [in Russian].

3. Guseynov, A. (1989). Lozh' kak sostoyanie soznaniya [Lying as a state of consciousness]. *Voprosy filosofii, Philosophy questions*. 11: 64-76 [in Russian].

4. Ekman P. (1994). Nuzhna li horoshaya pamyat', chtoby vrat' [Do you need a good memory to lie?]. *Sem'ya i shkola, Family and school*. 1: 20-21 [in Russian].

5. Kondratyuk, D. (2006). Nравственно-правовые принципы в гражданском праве России: на примере справедливости, гуманизма, разумности и добросовестности [Moral and legal principles in the civil law of Russia: on the example of justice, humanism, rationality and conscientiousness]: avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yurid. nauk: spec. 12.00.03 [Moskovskaya akademiya ekonomiki i prava]. Moscow [in Russian].

6. Levic'ka, O. (2016). Pravova priroda istini [The legal nature of truth] [Elektronnij resurs] [Navchal'no-naukovij institut prava ta psihologii Nacional'nogo universitetu «L'vivs'ka politehnika»]. – Rezhim dostupu: <http://science2016.lp.edu.ua>

/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_850_3_6.pdf [in Ukrainian].

7. Milts, A. (1990). Sovest' [Conscience]. *Eticheskaya mysl': Nauchno-publicisticheskie chteniya, Ethical Thought: Scientific and Publicistic Readings* [redkol.: A. A. Guseynov i dr.]. Moscow: Politizdat. 274-283 [in Russian].

8. Novickij, I. (1916). Princip dobroj sovesti v proekte obyazatel'stvennogo prava [The principle of good conscience in the draft law of obligations]. *Vestnik grazhdanskogo prava, Civil Law Bulletin*. 6: 48-79 [in Russian].

9. Pereterskij, I. (1959). Tolkovanie mezhdunarodnyh dogovorov [Interpretation of international treaties]. Moscow: Gosyurizdat [in Russian].

10. Platon. (2017). Derzhava [The state] [per. z davno'ogr. Dz. Koval']. Kyiv: Oriientyr [in Ukrainian].

11. Tyubner, G. (2013). Pravovi podrazniki: princip dobrosovisnosti u britans'komu pravi, abo Yak unifikaciya prava prizvodit' do novo' divergencii [Legal stimuli: the principle of good faith in British law, or How the unification of law leads to a new divergence]. *Porivnyal'ne pravoznavstvo, Comparative jurisprudence*. 1-2: 77-101. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/porpr_2013_1-2_7 [in Ukrainian].

12. Hrimli, I. (2007). Moral' ta pravo yak regulyatori vidnosin u suchasnomu ukrains'komu sociumi [Morality and law as regulators of relations in modern Ukrainian society]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].

13. Chahoyan, A. (2015). Ponyatie lzhi: differencial'naya diagnostika [The concept of lies: differential diagnosis]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-lzhi-differentsialnaya-diagnostika> [in Russian].

14. Sharkova, I. (2008-2009). Metodologichni problemi doslidzhennya dobrosovisnosti (bona fides) u rims'komu pravi [Methodological problems in the study of bona fides in Roman law] [Elektronnij resurs]. *Problemi filosofii prava, Problems of philosophy of law*. VI-VII. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13702/24-Sharkova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

15. Yurkevich, P. (1990). Filosofskie proizvedeniya [Philosophical works]. Moscow: Izd-vo «Prawda» [in Russian].

Г. М. Парусова

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЕ ПОНИМАНИЕ ПРИНЦИПА ДОБРОСОВЕСТНОСТИ

В статье проводится философско-правовое исследование принципа добросовестности, которое актуализируется особой ролью оценочных категорий в гражданском праве. Показано, что содержание термина «добросовестность» является предметом дискуссий среди философов права и юристов, как практиков, так и учёных. Отмечается, что если добросовестность берётся вне правового регулирования общественных отношений, то она остаётся лишь формальным принципом, абстракцией, которая может даже служить инструментом для злоупотреблений. Сделан вывод, что «добросовестность» имеет статус не только морально-этической, но и гражданско-правовой категории, понимание же особенностей действия принципа добросовестности в культуре философско-правового и этического мышления способствует развитию всей системы позитивного права.

Ключевые слова: философия права, история философии, право как научная дисциплина, принцип добросовестности, гражданское право, культура правовых отношений.

G. Parusova

PHILOSOPHICAL-LEGAL CONCEPT OF THE PRINCIPLE OF GOOD FAITH

Introduction. The relevance of philosophical and legal research of the principle of good faith stems from the special role and importance of evaluation categories in civil law, which becomes the impetus for development of the entire system of positive law. At the same time, the content of evaluation categories, in particular good faith, is the subject of debate among lawyers, both legal practitioners and scholars. **The aim** of the research is to identify the features of the principle of good faith in the culture of philosophical, legal and ethical thinking, as well as in the history of legal relations. **Research methods.** Theoretical and methodological basis of the research are the guidelines of hermeneutics; "Post-classical" methodology, which aims to take into account of the research the axiological dimension of social life; methodological principles of historicism, dialectics, systems analysis. **Research results.** The result of the research is a conceptual assessment of the legal status of the principle of good faith. The role of truth, delusion in the implementation of this principle is shown. The term "good faith" is practically not considered in the legal dimension causing the removal of the ethical grounds of interpersonal and social communication from legal relations. Recourse to the historical and philosophical understanding of good faith, the disclosure in this context of the content of this evaluation category have allowed to prove not only its status as a moral and ethical category, but also as a civil law category. **Discussion.** The research of the good faith principle in the context of the task of modern legal culture, in particular, of the Ukrainian society, has been conditioned by both historical and philosophical explorations (consideration of the teachings of Plato, I. Kant, J. Fichte, H. Hegel, P. Yurkevich, etc.) and analysis of discourse on the problem of good faith by modern scientists (A. Milts, I. Sharkova, O. Bakalinskaya, M. Bartoshek, A. Huseynov, P. Ekman, I. Novitsky and etc.). It is argued that beyond of good faith, being a universal value, the law cannot function effectively. In turn, good faith, which is taken outside the legal regulation of social relations, remains only a formal principle, an abstraction, and may even, conversely, serve as a tool for abuse. **Conclusion.** The implementation of the principle of good faith in the legal system of Ukraine requires its substantive consolidation as the main principle of civil law. Good faith in civil law guarantees the stability of civil relations and is a presumption of good faith behavior of citizens. the principle of good faith in the system of legal relations is unacceptable, because it hinders the effective interaction of morality and law, thereby exacerbating the problem of implementation of social ideals of freedom, a dignified life, justice, humanism.

Keywords: philosophy of law, history of philosophy, law, the principle of good faith, civil law, culture of legal relations.